

گواهی ارائه مقاله

پژوهشگران گرامی سرکار خانم/ جناب آقای

شیدا نخعی، جعفر طاهری

مقاله ی ارزشمند شما با عنوان:

تأثیرات تجارت بر روش زندگی و معماری بوشهر در دوره قاجار

با سطح پذیرش : سخنرانی

که در دومین کنگره بین المللی افق های جدید معماری و شهرسازی توسط دانشگاه تربیت مدرس و با همراهی دانشگاه ها و موسسات پژوهشی و فرهنگی دیگر در محل دانشگاه تربیت مدرس، در تاریخ های ۱ و ۲ اسفند ماه ۱۳۹۴ برگزار گردیده و مورد پذیرش هیئت داواران قرار گرفته است. تلاش پژوهشگرانی چون شما که در راستای پاسداری از تمدن بزرگ و فرهنگ کهن مان گام برمی دارند و هر روز موجبات رشد و بالندگی آن را فراهم می آورند شایسته سپاس و ارج نهادن است. ضمن تقدیر از تلاش های ارزنده شما، توفیق روزافزونتان را در مسیر اندیشه و ایمان آرزومندیم.

دکتر محمدرضا بمانیان

رئیس هیئت مدیره و مدیر عامل
سازمان و شهرسازی

دکتر مجتبی انصاری

رئیس هیئت مدیره و مدیر عامل
سازمان و شهرسازی

تأثیرات تجارت بر روش زندگی و معماری بوشهر در دوره قاجار

شیدا نخعی^۱، جعفر طاهری^۲

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه فردوسی مشهد، sh.nakhaei@yahoo.com

^۲ استادیار دانشکده معماری و شهرسازی و هنر اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد، j.taheri@um.ac.ir

چکیده

بندر بوشهر از دیرباز، همواره به عنوان یکی از مهمترین بنادر تجاری ایران محسوب شده و اهمیت تجارت و بازرگانی در آن، چنان گسترده بوده که به تدریج بر روش زندگی ساکنان آن تأثیر گذاشته است. بنابراین، معماری بوشهر، زاده همین روش زندگی وابسته به تجارت می باشد. ماهیگیران در حیاط خانه، ساخت و تعمیر وسایل ماهیگیری را انجام می دادند. امروزه نیز، فضای روبروی خانه ماهیگیران در بخش ساحلی، گرگورهای^۱ تازه ساز و مرمت شده مشاهده می شود. تجار نیز همواره، طبقه اول خانه خود را به امور تجاری و طبقه همکف را به انبار کالا اختصاص داده و قسمت های مسکونی در طبقات بالاتر می باشد. به عبارت دیگر، خانه و محل کار در مجاورت یکدیگر بوده و در این مورد، تفاوتی میان مردم عادی و اعیان، دیده نمی شود. اما امروزه، اینگونه روش زندگی در ترکیب با معماری، بسیار کم رنگ شده و اثری از اینچنین یکپارچگی در ساخت و ساز، بر مبنای روش زندگی اقلیت مختلف وجود ندارد. هدف از پژوهش حاضر، بررسی تأثیرات تجارت بر سبک زندگی و معماری این شهر در دوره قاجار بوده تا توصیف و تحلیل دقیق تری از مناسبات تجارت با روش زندگی و تأثیر آن ها بر سازماندهی محیط های شهری و مسکونی ارائه شود. این پژوهش به صورت علی بوده که در بخش معماری، مبتنی بر روش مشابهت های ساختاری می باشد. در دیگر بخش ها نیز به صورت توصیفی - تحلیلی و بر اساس شواهد تاریخی و محیطی می باشد. این مطالعه، فهم ما را از مناسبات عوامل مختلف در شکل گیری معماری ارائه داده و می تواند در پژوهش های بعدی مورد استفاده قرار گیرد.

واژه های کلیدی: "تجارت"، "تجار"، "روش زندگی"، "معماری بومی".

The impacts of trade on lifestyle and architecture of Bushehr during the Qajar

Sheyda Nakhaei*, Jafar Taheri²

Architecture MSc Student Ferdowsi University of Mashhad, sh.nakhaei@yahoo.com

Assistant Professor, School of Architecture and Art of Ferdowsi University of Mashhad, j.taheri@um.ac.ir

Abstract

Bushehr has long been always considered as one of the most important commercial ports of Iran and the importance of trade and commerce, has been so widespread that gradually affects the way of life of its inhabitants. Thus, the architecture of Bushehr, born this way of life is dependent on trade. Fishermen in the yard were building and repairing

^۱ یکی از وسایل صید سنتی؛ قفسه ای توری بوده که معمولاً به پهنای ۲ متر و بلندی ۱٫۵ متر می باشد. هنگام صید، گرگورها را به دسته های ۶ تا ۱۲ تایی در حالیکه به هم وصل هستند در مسیر جریان آب و در اعماق بلند قرار می دهند (احمدی ریشه‌ری، ۱۳۸۲: ۱۸۹)

^۲ در عمارت ۵ حیاطه حاج رئیس در محله شنبیدی بوشهر، حیاط ساحلی مجاور گمرک کنونی، در گذشته، کاربری تجاری و بارانداز و انبار کالا را داشته و دیگر حیاط ها، کاربری مسکونی داشته اند (مرباغی و یقینی، ۱۳۸۸: ۲۹)

fishing tools. Also today, new and refurbished Gargurs can be seen, in front of the houses on the beach. Business has always been in the first floor, the ground floor was dedicated to the storage of goods and the residential areas were in the higher classes. In other words, home and work were in close proximity to each other. In this case, the difference between the people upper and normal, not seen. But today, this way of life combined with architecture, is very faded and have no effect on the construction of such integration, based on different groups of life there. The aim of this study was to evaluate the effects of trade on the lifestyle and architecture of the city during the Qajar period so that a more accurate analysis of trade relations with lifestyle and its impact on the organization of urban and residential environments provided. This study is a causal method, based on structural similarity in architecture. In other sectors is analytical and based on historical and environmental evidences. In this study, we will understand the relationship between different factors in shaping the architecture and can be used in future researches.

Keywords: "Business", "Businessmen", "Lifestyle", "Vernacular Architecture."

مقدمه

داشت عده ای از اعراب دریانورد را برای آموختن فن دریانوردی به سواحل شمالی کوچ و افرادی از مازندران را برای فراگرفتن صنعت کشتی سازی به جنوب انتقال دهد» (کرزن، ۱۳۷۳، ص. ۴۷۱). بنابراین، جابه جایی جمعیت، زمینه های ورود حرفه های گوناگون به شهر و تقابل فرهنگ های مختلف، تعامل اجتماعی را میان قشر بازرگان و بیش از آن، شهروندان عادی این شهر پایه گذاری کرد. «در زمان کریم خان زند، این شهر رونق اقتصادی فراوانی پیدا نمود. در این دوره، تجار بوشهر قسمت عمده تجارت و بازرگانی خلیج فارس و اقیانوس هند را در دست داشتند» (رسایی، ۱۳۸۴، ص. ۱۰). «بازرگانی، در اوایل دوران سلطنت فتحعلی شاه قاجار افزایش بسیار چشمگیری پیدا کرد که دلیل آن امنیت بیشتر در محورهای حمل و نقل کالا و توجه زیاد دولت به تجارت خلیج فارس بود» (فلور، ۱۳۸۹، ص. ۲۹). «انگلیسی ها در دوره قاجار به سرعت رقیبان پرتغالی، هلندی، فرانسوی خود را از میدان خارج کرده و امتیازهای گوناگونی را در زمینه تجارت و غیره از شاهان قاجار اخذ و در سواحل خلیج فارس مستقر شدند (شکل ۱ و ۲).

شکل ۱: کنسولگری انگلیس در زمان قاجار. منبع (غلامزاده، ۱۳۹۲)

شکل ۲: کنسولگری انگلیس در حال مرمت در سال ۱۳۹۴. دید از تراس کانون فرهنگی کودکان به بنا. منبع (نگارندگان)

معماری یکی از نخستین جلوه های زندگی فردی و جمعی انسان بوده و قدمتی برابر پیدایش بشر در جهان دارد. با یک نگاه به سرپناه های اولیه تا ساخت و سازهای پیچیده امروزی درمی یابیم که انسان همواره در پی سازماندهی زندگی و محیط برای خلق معنی بوده است. «محصول معماری گذشته در کنار هماهنگی با شرایط محیط فرهنگی، اجتماعی و کالبدی به دنبال حفظ آسایش کاربران و بیان کننده هویت جامعه بوده، اما فرآیندهای فاقد مبانی نظری علمی و نظریه های محتوایی طراحی غالب امروزی، بدون توجه به ارزش های هویتی، فرهنگی و شیوه زندگی اصیل ساکنان، بحران هویت در خانه های معاصر را به همراه داشته است» (Ahmad, 2011, p511). بناهای سنتی در بافت تاریخی بوشهر از نمونه های موفق معماری در ایران بوده که سبک زندگی این مردم مبتنی بر پیوند کار و زندگی را به خوبی نشان می دهد. هم‌نشینی فضای کار و فضای زندگی در یک بنا، شاهدهی بر این مدعاست. اگرچه که در نگاه اول، این بناها حاصل تفکرات اقلیمی بوده اما در حقیقت عامل مهم دیگری به نام «فرهنگ» که روش زندگی گروه‌های اجتماعی را شکل می‌دهد، باعث پیدایش اینچنین معماری مسکونی هوشمند شده که خود، نخستین نهاد فرهنگی، اجتماعی و نمادین است. این شهر بندری از پیدایش خود، یکی از مهمترین مراکز تجاری ایران بوده به طوریکه عامل تجارت با زندگی مردم درهم آمیخته و روش زندگی آن‌ها را شکل داده است. بنابراین، «ارتباط»، که خود محصول دادوستد با دیگر ملل می باشد، نقش مهمی در شکل گیری این جامعه ایفا کرده و نشانه هایی از نوگرایی را در آن بوجود آورده که نتایج خوبی در زمینه معماری به جای گذاشته است. بنابراین شناخت تاثیرات تجارت بر روش زندگی مردم و معماری این شهر می تواند ارزش های آن را نشان داده و توصیف دقیق تری از سازماندهی محیط های شهری و مسکونی آن دوران ارائه دهد.

تاریخ تحولات تجاری در بوشهر

خلیج فارس از دیرباز در زندگی اقتصادی و اجتماعی ساکنان استان بوشهر نقش اساسی داشته است. این شهر به دلیل موقعیت استراتژیک خود، از دوره عیلامیان تا سلسله قاجار، به عنوان یکی از مهمترین مراکز فرهنگی و تجاری به شمار می آمد. اما اوج شکوفایی این شهر در زمینه تجارت را می توان به دوران نادرشاه افشار نسبت داد. «نادرشاه با به کارگماردن یک تاجر انگلیسی، بوشهر را به صورت یک مرکز مهم کشتی سازی و پادگان نظامی درآورد» (مشایخی، ۱۳۸۲، ص. ۱۲ تا ۲۳). اما اقدامات نادر علاوه بر جنبه نظامی و اقتصادی، نتایج دیگری را نیز به همراه داشت. «زمانی که او تصمیم گرفت تا این بندر را به پایگاه دریایی تبدیل نماید، فرمان داد در مازندران الوار تهیه و به جنوب حمل کنند و می گویند در نظر

و به گفته خدیجه حسین زاده در مقاله «نقش تجار بوشهری در تاسیس و تداوم کار مدرسه سعادت بوشهر»، بازرگانان بوشهری، اساس پیشرفت مدرسه را شکل می دادند. با پیدایش مدرسه و طبقه تحصیل کرده، روزنامه، چاپخانه، تلگراف، پست، تلفن و ... نیز به این شهر راه یافته (سعادت، ۱۳۹۰، ص. ۳۷) که ریشه های نوگرایی را با خود به همراه داشت. «بنابراین، به لحاظ تاریخ مدرنیسم و جذب ابزارهای فرهنگی و ارتباطی مدرن غربی در ایران، بندر بوشهر را باید از جمله شهرهای پیشتاز و پیشگام به شمار آورد» (یاحسینی، ۱۳۹۰، ص. ۲۲) که این نوگرایی را می توان حاصل همان تعامل و ارتباط با دیگر جوامع دانست. «این نوگرایی بر عکس تهران، ماهیت دولتی و درباری نداشته و طبقات متوسط و حتی پایین تر نیز در آن مشارکت داشتند» (سعادت، ۱۳۹۰، ص. ۳۷). از نتایج این نوگرایی ها می توان به ساخت فضاهای معماری جدید مانند مهمان خانه، اتاق تجارت و کنسولگری ها اشاره کرد. در سفرنامه آبه کاره گفته شده که ۴۰۰ سال پیش، خانه های زیادی در این شهر برای اسکان خارجی ها وجود داشت. این خانه ها به نام گست هاوس (Guest House) و رست هاوس (Rest House)، به مهمانان خارجی و داخلی خدمات می داد که علاوه بر کاربری اصلی و ذاتی خود، محلی برای گذران اوقات فراغت ثروتمندان شهر نیز بوده است. پیدایش این نوع فضاها نیز نشان دهنده آغاز نفوذ گوشه هایی از فرهنگ غربی بر جامعه این شهر می باشد. کاروانسرا در ایران همواره به عنوان یک فضای اقامتی بین راهی برای استراحت مسافران تلقی شده اما در بوشهر این فضا کم کم جای خود را به مهمان خانه ها داده است که به مراتب فضایی متفاوت تر از کاروانسرا می باشد (تصویر ۴)

تصویر ۴: مهمان خانه ای در بوشهر در دوره ناصرالدین شاه قاجار. منبع: (غلامزاده، ۱۳۹۲)

علاوه بر شرکت های انگلیسی، فرانسویان، هندیان و یهودیان هند نیز در ایران فعالیت تجاری داشتند. تجارت دریایی و کشتی های بازرگانی روس در خلیج فارس از مهمترین فعالیت های سیاسی، بازرگانی و حمل و نقل روس ها در جنوب ایران، مخصوصا بوشهر بود. (افشار سیستانی، ۱۳۶۹، ص. ۷۷۹ تا ۷۸۵) این شهر در زمان قاجار در حدود ۶۰ هزار نفر جمعیت داشته و حضور بیشترین نمایندگی خارجی در آن، بستری مناسب برای تبادل فرهنگی و اجتماعی را بوجود آورد. «در این بندر امکان تجارت های بزرگ با مشارکت عام وجود داشت. جامعه بازرگانی شهر متوجه شده بود که تجارت انفرادی و کوچک می تواند جای خود را به شراکت ها و شرکت های بزرگ بدهد» (مرباغی، ۱۳۹۲، ص. ۸۹ و ۹۰). بنابراین، فرهنگ ارتباط و تعامل، با پیشرفت تجارت، به زندگی روزمره مردم عادی نیز راه پیدا کرد.

تأثیرات تجارت بر نهادهای مختلف جامعه بوشهر

تعامل، شراکت و گستردگی ارتباط با دیگر جوامع، فرهنگ متفاوتی را در بوشهر بوجود آورد. به گفته محمدحسین سعادت، تاریخ نویس بوشهری، خانواده هایی که در این شهر اقامت داشتند، دو طبقه بودند: اصحاب علم و اصحاب تجارت (سعادت، ۱۳۹۰، ص. ۴۳). هر چند این دو گروه بسیار معدود و انگشت شمار بوده اما تأثیرات به سزایی بر جامعه بوشهر داشته به طوری که جامعه صیادان و ماهیگیران با وجود جمعیتی بسیار بیشتر، در درجات بعدی قرار گرفته اند. با این اوصاف، تاریخ بوشهر نشان داده که پیدایش علم نیز در این شهر، مدیون طبقه تاجر بوده است. در تاریخ چاپ و چاپخانه در بوشهر آمده که تقاضای احداث مدرسه سعادت، از نخستین مدرسه ها در ایران، نیاز عینی جامعه بازرگان این بندر مهم ایران بود. «بازرگانان به دلیل دادوستد با هندوستان و کشورهای اروپایی از یک سو و کشورهای همسایه و عربی از سوی دیگر، نیاز مبرم به منشیان زبان دان و حسابدارهای تحصیل کرده داشتند» (تصویر ۳) (مرباغی، ۱۳۹۲، ص. ۱۱۴)

تصویر ۳: مدرسه سعادت در سال های اولیه. منبع: (آرشبو دانشگاه علوم پزشکی بوشهر)

^۳ رجوع شود به کتاب مجموعه مقالات همایش نقش اسناد در تاریخ نگاری استان بوشهر بوشهر تألیف غلامحسین نظامی

تصویر ۵: جبهه شمالی بافت قدیم بوشهر. منبع (آرشیو اداره راه و شهرسازی بوشهر)

تصویر ۶: نمایی از خانه ایرانی و همسایگی آن. منبع (نگارندگان)

اما این معماری تنها در خانه‌های مسکونی دیده نمی‌شود. بلکه در بناهایی همچون بدنه بازار، کنسولگری، عمارت‌های تجار و ... نیز دیده شده که نشان از یکدست بودن این معماری دارد و این نوع هماهنگی، ریشه در بوم و فرهنگ یکسان این منطقه دارد. اگرچه که اینگونه معماری در بندر لنگه و برخی کشورهای حاشیه خلیج فارس مانند کویت و بحرین نیز دیده می‌شود اما زندگی در این فضاها، با بوشهر متفاوت بوده که می‌توان تفاوت فرهنگی را یکی از مهمترین عوامل آن در نظر گرفت. «فرهنگ دوره قاجار در بوشهر، حاصل فرهنگ جامعه سرمایه‌سالار و بازرگان است. در دهه‌های آخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰، بندر بوشهر ویژگی‌های جوامع متمدن و مدرن را کسب کرده، به طوری که در سیاست اروپایی قرار می‌گیرد. معماری ساده، روان، گویا و اجتماعی بوشهر حاصل این سیاست است» (مرباغی، ۱۳۹۲، ص. ۱۴۹). عبدالرسول خیراندیش نیز در مقدمه کتاب تاریخ بوشهر، دلیل این تفاوت کالبد با سایر نقاط ایران را ارتباط با هند و اقتصاد جهانی دانسته که این تفاوت، به ایجاد تفکری نو در ساخت بناها در این شهر ختم شده است (سعادت، ۱۳۹۰، ص. ۳۷). به طور مثال، «تیرهای چوبی سقف یا چنندل از زنگبار، چوب در و پنجره و چهارتراش‌های آن از هند، ساج از سیام، چوب سرخ از سریلانکا و شیشه‌های رنگی از هند و انگلستان به بوشهر وارد می‌شد» (مرباغی، ۱۳۹۲، ص. ۶۸). در

«اتاق تجارت»^۴ نیز از جمله فضاهای مورد نیاز بازرگانان بوده که به منظور انجام امور بازرگانی و دادوستد بوجود آمده است» (ترابی-فارسانی، ۱۳۹۰، ص. ۸۱). «انبارنگهداری کالا نیز از جمله فضاهای وابسته به آن بوده که با سقفی بلند و تیرهای چوبی چندل پوشانده شده بود. به طور کلی از طبقه همکف به عنوان انبار نگهداری کالا و از طبقه اول به عنوان دفتر کار استفاده می‌کردند» (غلامزاده-جفره، ۱۳۹۲، ص. ۶۶). اما این نوگرایی‌ها تنها به ساختمان‌های مربوط به امور تجاری مربوط نمی‌شود. آنچه که بیش از همه در بافت قدیم بوشهر خودنمایی می‌کند، معماری ساختمان‌های مسکونی طبقه متوسط و حتی پایین‌تر می‌باشد. اگرچه که معماری این شهر در طول سالیان، می‌تواند برگرفته از کشورهای دیگر باشد اما هویت و یگانگی در این بناها آنچنان قوی بوده که مانند آن را در نمونه‌های امروزی نمی‌توان یافت. بنابراین نمی‌توان این معماری را تنها تقلیدی از معماری دیگر کشورها دانست چرا که مانند معماری بناهای اواخر دوران قاجار و دوران پهلوی نبوده و دارای هویتی ایرانی و بومی می‌باشد.

تأثیرات تجارت در شهرسازی دوره قاجار در بوشهر

آنچه که بسیاری از محققان باور دارند، شکل‌گیری معماری بر اساس فرهنگ است. آموس راپاپورت در مقاله «خاستگاه‌های فرهنگی معماری»، به عامل فرهنگ در طراحی‌ها و ساخت و سازها اشاره کرده و بیان می‌کند که محیط‌های سازگار، چون در انطباق با انسان و فرهنگشان شکل می‌گیرند، عموماً نسبت به زمانی که افراد مجبورند تا خود را با محیطی سازگار وفق دهند، تنش کمتری را بروز می‌دهند (Rapoport, 1972, 2-20). دکتر محسن حبیبی نیز در مصاحبه‌ای با نشریه «فرهنگ و معماری»، معماری را در حیطه امور فرهنگی قرار داده و آن را به عنوان سند هویت ملی می‌داند. «بنابراین، تفاوت در معماری را می‌توان بیش از هر چیزی به تفاوت فرهنگ‌ها نسبت داد» (حبیبی، ۱۳۹۱).

آنچه که در معماری بافت قدیم بوشهر مشاهده می‌شود، ساخت و سازهایی از دوران قاجار بوده که در عین سادگی ظاهری، تفکرات مهمی را در پشت خود دارد. در دید اول، خانه‌هایی با نمای سفید و ساده مشاهده شده که هیچ‌گونه تزئیناتی را در خود نداشته و تنها با بازشوهایی در طبقات و جان‌پناه‌هایی در بام ترکیب شده‌اند. «این نمای سفید، شباهت زیادی به نوع پوشش مردم نواحی ساحلی داشته که به دلیل گرمای هوا و تابش آزاردهنده آفتاب، از جامه‌ها و پارچه‌های سفید سود می‌جویند» (نظری، ۱۳۸۷، ص. ۵۸). (تصویر ۵ و ۶)

^۴ تشکلی است که در آن تجار عمده و صاحبان صنایع برای هماهنگی فعالیت‌های خود و چانه‌زنی با نهادهای حکومتی برای تامین منافعشان تلاش می‌کنند

چون غذا خوردن، خوابیدن، نشستن و برخی عوامل چون شکل خانواده، مسئله محرمیت و ... تاثیر گذاشته، می داند که به همین شیوه، معماری را نیز تحت تاثیر خود درمی آورد (Rapoport, 1981). برون نگری شکل گرفته از گستردگی روابط تجاری با دیگر کشورها که به طور ویژه ای در روابط اجتماعی مردم بوشهر ریشه دوانده نیز تنها در شهرسازی نمود نیافته، بلکه بر روش زندگی آن‌ها در فضاهای معماری نیز تاثیر گذاشته است. آنچه آن که مرحوم پیرنیا در کتاب خود سه اصل معماری ایرانی اسلامی را رعایت سلسله مراتب عمومی، نیمه عمومی و خصوصی دانسته و آن را مطابق با شیوه زندگی ایرانیان می داند اما این سلسله مراتب در بوشهر، معنای دیگری به خود گرفته است. مثلا اگر به معماری خانه طباطبایی‌ها در یزد نگاه کنیم میبینیم که با ورود به بنا و گذشتن از هشتی، ارتباط با بیرون به طور کلی قطع می شود. به عبارت دیگر وجود فضاهای عمومی، نیمه عمومی و خصوصی، در ارتباط با ساکنان بنا می باشد. به طور مثال فضایی مانند ایوان، که یک فضای نیمه عمومی و باز تلقی می شود، فقط در ارتباط با ساکنان بنا می باشد. اما در معماری بوشهر اینگونه نیست. معماری بوشهر همانند معماری یزد، بسته و درون گرا نبوده و تمایل دارد تا بیشتر با محیط بیرونی ارتباط داشته باشد. به عبارت دیگر، در این معماری لزوم ارتباط با افراد بیرون از بنا، بیش از هر جایی دیده می شود. عناصری مانند طارمه^۵ و شناسیر^۶ که فضاهای نیمه عمومی بنا محسوب می شوند، به گونه ای طراحی شده تا بتواند میان درون و بیرون بنا، ارتباط برقرار کند (تصویر ۸).

تصویر ۸: نمایی از طارمه شرکت کشتیرانی گری مکنزی. منبع (نگارندگان)

^۵ در معماری بوشهر فضایی است از یک طرف باز و گاهی بدون سقف و به عنوان نشیمن موقت فصلی و ارتباط دهنده چندفضا مورد استفاده قرار می گیرد (معماریان، ۱۳۸۷)

^۶ شناسیر یا شناسیل از عناصر معماری بومی سواحل خلیج فارس بوده که ظاهری شبیه بالکن (در معماری پرتغال) داشته و به عنوان حلقه ای از برون‌گرایی و درون‌گرایی محسوب می شود (معماریان، ۱۳۸۷)

اینصورت، وارد شدن آثاری از شیوه های معماری کشورهای مختلف به این شهر و تاثیر پذیری از آن‌ها، غیرمعمولانه به نظر نمی آید. بنابراین تفاوت در جزئیات معماری می تواند در کالبد معماری و شیوه شهرسازی نیز تاثیر گذار باشد از نظر شهرسازی، عموماً تمام شهرهای ایران بر اساس الگوی «دین، بازار و حکومت» ساخته شده اند. از نمونه های بارز آن می توان به بخش های تاریخی یزد و اصفهان اشاره کرد. اما در بوشهر الگویی به این شکل وجود نداشته و تمامی کاربری ها در کنار یکدیگر و بدون هیچگونه تفاوتی دیده می شوند (تصویر ۷).

تصویر ۷: عکس هوایی بافت تاریخی بوشهر در سال ۱۳۳۵ هجری شمسی. منبع (آرشیو سازمان نقشه برداری کشور)

به عبارت دیگر تمایزی میان منزلت اجتماعی و منزلت اقتصادی و یا معماری بناهای حکومتی، و معماری بناهای مسکونی طبقات اجتماعی متوسط و حتی پایین تر وجود ندارد. «درحقیقت، مناسبات اجتماعی، تعیین کننده نقش اندام های شهری می باشد. مناسبات اجتماعی جامعه بوشهر، بیش از آن که متکی بر خانواده و ایل و قبیله باشد، با مناسبات تجاری و روابط پیوسته اجتماعی با خودی و بیگانه شکل گرفته است» (مرباغی، ۱۳۹۲، ص ۴۹). و اینگونه ارتباط، لازمه شکل گیری یک جامعه مدرن است. لزوم ارتباط با دیگران، از دیرباز در خلق و خو و فرهنگ جامعه بوشهر تاثیر گذاشته به طوریکه به این مردم صفت «غریب نواز» را نسبت داده اند. «باز بودن تمام کوچه های بافت تاریخی بوشهر و عدم وجود بن بست در آن، حرکت آزاد و سیال را در تمام جهات فراهم کرده و هیچ مکانی، گنگ به نظر نمی رسد. این نوع وضوح و سیالیت معابر و فضاها، استعاره ای از برون نگری و باز بودن جامعه است» (همان، ص ۵۰).

نتایج گستردگی ارتباط برگرفته از فرهنگ، در روش

زندگی مردم در ارتباط با کالبد معماری بوشهر

راپاپورت در کتاب «شکل خانه و فرهنگ»، علت تنوعات در شکل خانه را در نظام های اعتقادی که خود بر فعالیت های روزمره ای

اما گستردگی ارتباط با فضای بیرونی به همین جا ختم نمی شود. وجود تعداد زیاد بازشو در جبهه های مختلف بناها نیز اگرچه که در نگاه اول به دلیل شرایط اقلیمی و ایجاد کوران در فضاهای داخلی بوده اما هدف اصلی آن ایجاد ارتباط با بیرون بنا می باشد. در بعضی خانه ها که تنها کوچه باریکی آنها را از یکدیگر جدا کرده مشاهده می شود که در طبقه اول و دوم با باز کردن درها، امکان دید به درون خانه همسایه و صحبت با یکدیگر نیز وجود داشته و در موارد لزوم، توسط درهای کرکره ای دید را کنترل کرده که این نشان دهنده ترکیب صحیح حریمیت در کنار ارتباطات اجتماعی می باشد.

شکل ۱۱: پشت بام دوم عمارت دهدشتی. منبع (نگارندگان)

اما در بندر لنگه و کشورهای حاشیه خلیج فارس، با وجود شباهت معماری آن ها به بوشهر، اینگونه روش زندگی دیده نمی شود. در این مناطق اگرچه پشت بام ها به یکدیگر دید داشته اما کاربردی به این شکل ندارند. راپاپورت در این زمینه اشاره می کند که صرف همجواری افراد با هم نمی تواند منجر به ارتباط آن ها شود و حتی در برخی موارد، خود به خود عاملی برای کناره گیری و یا حتی تضاد تبدیل می شود (Rapoport, 1981). بنابراین، آنچه در فضاهای معماری بوشهر همچون پشت بام، ارتباط همسایگی را برقرار کرده، مجاورت نمی باشد بلکه فرهنگ «ارتباط با دیگران» که حاصل تجارت گسترده با جوامع خارجی است بر این معماری غالب شده و به آن معنا بخشیده است. این معماری، با همزیستی ارتباط که لازمه یک جامعه مدرن بوده، و با حریمیت که مهمترین ویژگی فرهنگی در معماری ایرانی محسوب می شده به شیوه ای صحیح رشد یافته است.

نتیجه گیری

آنچه که در معماری دوره قاجار بوشهر را برجسته تر از نمونه های مشابه نموده، روش زندگی ادغام شده با کالبد معماری آن بوده که در کمتر جایی دیده شده است. فرهنگ جامعه بازرگان در بوشهر آنچنان تاثیرگذار بوده که روش زندگی مردم این شهر را نیز شکل داده و در کنار معماری آن، به نمونه ای خاص در ایران تبدیل شده است. از ساخت مدرسه، کنسولگری ها و عمارت های تجار بزرگ بوشهر گرفته تا بناهای مسکونی مردم عادی که مهمترین آثار به جا مانده از معماری این شهر می باشند، تاثیرات زیادی از مناسبات تجاری با دیگر کشورها پذیرفته اند. ساخت مدرسه به دلیل نیاز جامعه بازرگان به باسواد بودن افراد و بهره گیری از آن ها در امور تجاری با دیگر کشورها بوده است. تعداد زیاد کنسولگری ها در بوشهر نیز، گستردگی مناسبات سیاسی و تجاری با دیگر کشورها را نشان می دهد. ترکیب فضای کار و زندگی به طوریکه هیچ گونه تداخلی از نظر فعالیت با یکدیگر نداشته نیز از عمارت های تجار آن دوره برداشت می شود.

تصویر ۹: عمارت دهدشتی و بنای مجاور آن. منبع (نگارندگان)

علاوه بر آن در بوشهر از پشت بام خانه ها نیز به عنوان مکانی برای زندگی استفاده می شده که فعالیت هایی از قبیل غذا خوردن، استراحت و گفتگو در آن شکل می گرفت. از آنجا که پشت بام خانه ها در یک تراز قرار داشته به صورتی طراحی می شده تا به یکدیگر راه داشته باشند. همسایگان بتوانند با یکدیگر معاشرت کرده و به گفتگو بپردازند. اما همواره از کرکره های زیبای چوبی برای ایجاد حایلی نسبی در پشت بام استفاده شده تا حریمیت نیز حفظ شود (تصویر ۱۰ و ۱۱)

تصویر ۱۰: پشت بام اول عمارت دهدشتی. منبع (نگارندگان)

فلور، ویلم (۱۳۸۷). ظهور و سقوط بوشهر. ترجمه حسن زنگنه، تهران: طلوع.

کرزن، جرج، ن (۱۳۷۳). ایران و قضیه ایران. ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، تهران: علمی و فرهنگی.

مرباغی، بهروز (۱۳۹۲). بن‌مایه‌های نوین در معماری بوشهر. تهران: پیام.

معماریان، غلامحسین (۱۳۸۷). آشنایی با معماری مسکونی ایرانی: گونه‌شناسی برون‌گرا. تهران: سروش دانش.

یاحسینی، سید قاسم (۱۳۹۰). تاریخ چاپ و چاپخانه در بندر بوشهر. تهران: زمزمه‌های روشن.

مرباغی، بهروز و یقینی، شهریار (۱۳۸۸). عمارت حاج رئیس بوشهر: روند مرمت و احیاء. مجموعه گزارش‌های دومین همایش نقد مرمت، فصلنامه تخصصی میراث فرهنگی، تبریز: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.

احمدی ریشه‌ری، عبدالحسین (۱۳۸۲). سنگستان: عقاید و رسوم عامه مردم بوشهر. شیراز: نوید شیراز.

نظری، سهیلا (۱۳۷۸). پوشاک مردم استان بوشهر. پژوهش‌های مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی استان بوشهر.

مهمترین نمود معماری در بوشهر که به خوبی از عامل تجارت به عنوان منشأ فرهنگ «ارتباط با دیگران» تاثیر پذیرفته، بناهای مسکونی هستند که روش زندگی خاصی در آن برقرار بوده است. اینگونه ارتباط داشتن با همجواری‌ها، باعث ایجاد یکپارچگی و نظم در کالبد شده که مهمتر از آن، وحدت در میان مردم را به همراه داشته است. اگرچه بوشهر قدیم دارای ۴ محله مجزا با زبان و آداب گوناگون بوده اما فرهنگ اجتماعی در نهایت به اتحاد این محلات شکل داده است. به عبارت دیگر، با وجود ناهمگنی، گونه‌ای همگنی در بافت تاریخی بوشهر وجود دارد. همانگونه که راپاپورت در زمینه محله‌های همگن بیان می‌کند که اینگونه محلات از منظر طراحی شهری موجب شکل‌گیری یک شخصیت منسجم در گوشه‌ای از شهر می‌شود (همان). همه این‌ها می‌تواند ناشی از فرهنگ واحد این مردم باشد که برگرفته از «اهمیت ارتباط با دیگران» بوده که در نهایت از مناسبات تجاری این منطقه نشأت گرفته است. اما امروزه این انسجام در ارتباطات و نهایتاً در محلات بسیار کم رنگ شده و مردم سعی بر کم کردن هرچه بیشتر ارتباط با یکدیگر در زندگی و محیط اجتماعی خود هستند چراکه این فرهنگ در طول دوران‌های مختلف، ارزش خود را از دست داده و در جامعه‌ای که ارتباطات کم رنگ‌تر باشد، معماری نیز پیشرفت چندانی نخواهد داشت.

منابع

منابع لاتین

Ahmad Aly, Sherine Shafik, (2011). Modernization and regionalism: Approaches for sustainable revival of Local urban identity. Elsevier, 21: 503-512.

Rapoport, Amos. (1981). Neighborhood, Heterogeneity or Homogeneity the field of man-environment studies, Architecture and Behavior Journal, 1, 65-77

Rapoport, Amos. (1979). Cultural Origins of Architecture, James C. Snyder et. al. (ed), Introduction to Architecture, USA, MC Graw Hill, 2-20

افشارسیستانی، ایرج (۱۳۶۹). نگاهی به بوشهر. تهران: نسل دانش.

مشایخی، عبدالکریم (۱۳۸۲). خلیج فارس و بوشهر: روابط سیاسی و اقتصادی ایران و اروپا. بوشهر: بنیاد بوشهر شناسی.

ترابی فرسیانی، سهیلا (۱۳۹۰). مناظرات درون تشکیلاتی تجار بوشهر در دهه ۱۳۳۰ خورشیدی. مجموعه مقالات همایش نقش اسناد در تاریخ نگاری استان بوشهر، بوشهر: زمزمه‌های روشن.

حبیبی، محسن (۱۳۹۱). تعامل فرهنگ و معماری. نشریه معماری و فرهنگ، ۱۴ (۴۸)

رسایی کشوک، سام (۱۳۸۴). شکوه ابوشهر. بوشهر: شروع.

سعادت، محمدحسین (۱۳۹۰). تاریخ بوشهر. بوشهر: میراث مکتوب.

غلامزاده جفره، فراز (۱۳۹۲). معماری بوشهر در دوره زند و قاجار. تهران: آبادبوم.